

ETNOGRAAFIAMUUSEUMI AASTARAAMAT XXI

ARH

SISUKORD

Saateks	5
Lühendid	7
A. Peterson. Eesti nõukogude etnograafia aastail 1940—1965	9
A. Zirk. Jooni Võru rajooni majanduse arengust	43
A. Peterson. Võru rajooni kaasaegne maaelamu	47
T. Vōti. Võru rajooni maaelamute sisustusest	80
A. Voolmaa. Võru rajooni maaelanike rõivastus	117
K. Konsin. Naiskäsitöö Võru rajoonis	164
E. Kask. Aja- ja tööjaotus Võru rajooni maaperedes	206
A. Luts. Abiellumistest Võru rajoonis	225
M. Aun. Etnograafilisi esemeid Mõniste külamuuseumis	249
I. Jaāgosild. Loomade karjatamine Nõukogude Eesti külas	272
J. Linnus. Põhja-Eesti maasepad XVIII sajandil	296
J. Linnus. Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi tegevusest 1964. ja 1965. aastal	313

СОДЕРЖАНИЕ

А. Петерсон. Эстонская советская этнография в годы 1940—1965. <i>Резюме</i>	31
А. Цирк. Некоторые черты развития хозяйства в Выруском районе. <i>Резюме</i>	45
А. Петерсон. Современное сельское жилище в Выруском районе. <i>Резюме</i>	75
Т. Выти. О домашней обстановке сельских жилищ в Выруском районе. <i>Резюме</i>	112
А. Воолмаа. Одежда сельского населения Выруского района. <i>Резюме</i>	159
К. Консин. Рукоделие в Выруском районе. <i>Резюме</i>	201
Э. Каск. Дневное распределение времени и работы в семьях Выру- ского района. <i>Резюме</i>	221
А. Лутс. О браках в Выруском районе. <i>Резюме</i>	245
М. Аун. Этнографическая коллекция сельского музея Мынiste. <i>Резюме</i>	268
И. Яагосильд. Пастьба скота в Советской Эстонии. <i>Резюме</i>	292
Ю. Линнус. Сельские кузнецы северной Эстонии в XVIII веке. <i>Резюме</i>	310

Über den Weidegang des Viehs im sowjetestnischen Dorf

Zeit genutzt werden konnten, leisteten sie für die Zucht Wertvolles. Die Einführung des gemeinschaftlichen Weidegangs im Sowjetestnischen Dorf war nicht nur in wirtschaftlicher Hinsicht bedeutsam, sondern auch eine Einleitung zur Kollektivierung der Landwirtschaft.

Nach der Vollendung der Kollektivierung im Jahre 1949 müssen die großen Viehherden der Kollektivwirtschaften und das Vieh im Privatbesitz der Landbevölkerung gesondert betrachtet werden. Den bestehenden lokalen Verhältnissen entsprechend gibt es mehrere Arten der Weidung: a) mit einem Hirten, b) an der Kette, c) im Gehege. Alle diese Arten sind in einer Wirtschaft anzutreffen, wobei die Lage des Graslandes, dessen Eigenschaften usw. mitbestimmend sind. Im Laufe der Zeit sind bestimmte Tendenzen in der Organisation der Weidung entstanden. In den Anfangsjahren der Kollektivierung waren die Wirtschaften nicht immer in der Lage, die Weiden zu umzäunen, weshalb Hirten erforderlich waren. Die Schaffung von Kulturweiden und ihre Umzäunung sowie Benutzung nach Gehegen schufen die Voraussetzungen zum aufsichtslosen Weidegang. Der Hirt wird durch Traktoristen-Mechanisatoren als Betreuer der Kulturweide ersetzt.

Die Weidung der im Privatbesitz befindlichen Tiere hängt von der Größe und Lage des Graslandes, das den Menschen von der Kollektivwirtschaft zur Verfügung gestellt wird, ab. In den Streudörfern und Einzelgehöften Mittel- und Südestlands hütet der Eigentümer selbst sein Vieh, und zwar Rinder und Schafe zusammen. In Westestland und auf den Inseln wird das Vieh eines ganzen Dorfes oder sogar mehrere Nachbardörfer seit eh und je gemeinsam gehütet und zwar Rinder und Schafe getrennt. Hier haben sich alte Bräuche wiederbelebt (Anstellung gemeinsamer Hirten, das Hüten des Viehs der Reihe nach usw.). Mancherorts versuchten die Kollektivwirtschaften sogar Ende der 50er Jahre die Hütung des wirtschaftseigenen Viehs durch die Hinzuziehung von privaten Tierhaltern zu organisieren, wobei der Brigadier oder Farmleiter die Reihenfolge bestimmte. Hieraus ergibt sich, daß so manche historisch entstandene gemeinschaftliche Hütungsformen sich auch in der Gegenwart als nützlich erwiesen haben, besonders als Übergangsform zur wirtschaftlichsten Art des sommerlichen Weidegangs — der Hütung in Gehegen auf Kulturwiesen.

PÕHJA-EESTI MAASEPAD XVIII SAJANDIL

J. LINNUS

Viimasel aastakümnel on tehtud tõhusat tööd eesti talurahva XVIII sajandi ajaloo uurimisel. Arvukate arhiivimaterjalide läbitöötamise tulemusena on juba ilmunud mahukaid monograafiaid. Agraarajaloolaste poolt üha detailsemalt uuritavad adramaa- ja hingede revisjonid, vakuraamatud ning mitmesugused ankeetandmed võimaldavad mõneski osas luua konkreetsema ettekujutuse ka talupoja, külakäsitöölise ja mõisapere elust-olust. Etnograafid on antud allikaid kasutanud vaid paaril üksikjuhul. Nii on A. Viires maapuuseppade olustiku iseloomustamiseks toonud üksikuid näiteid Eestimaa 1732. aasta adramaarevisjonist, kuna A. Moora hoopis ulatuslikumalt jälgib adramaa- ja hingede revisjonide kaudu Eesti Peipsimaa asustusajalugu¹. Meie huvi nende arhiiviallikate vastu on tingitud konkreetsest vajadusest paremini jälgida XIX sajandil Eesti maasepise arengus ilmnenud paikkondlike erinevuste kujunemiskäiku. Vaadati läbi Eestimaa 1726., 1739. ja 1774. aasta adramaarevisjonid ja 1782. aasta hingede revisjon. Artikli piiratud mahu tõttu saame Liivimaa 1722., 1744. ja 1758. a. adramaarevisjone, kogu Eesti ala 1803.—1805. aasta vakuraamatute ja 1811. aasta hingede revisjoni andmestikku kasutada vaid mõnedeks võrdlusteks.

Läbivaadatud allikates leidub maaseppade ja üldse maakäsitöölise kohta käivat ainet võrdlemisi juhuslikult. Koostati ju need allikad hoopis teistel eesmärkidel. Adramaarevisjonid viidi läbi selleks, et saada vajalikke andmeid mõisate maksustamiseks riigi poolt. Peale küla ja pere nime on neis suure täpsusega kirja pandud pere koosseis, loomade arv ja talul lasuvad feodaalsed koormised. Kohati on ära märgitud ka maatud talupojad (mitmesugused ametimehed, invaliidid, vanad). Ala-

¹ A. Viires, Eesti rahvapärane puutööndus, Tln. 1960, lk. 209—217; A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, Tln. 1964, lk. 65—101.

tes 1732. aastast on märgitud ka mõisapiirkonnas elavad vabad (*fremde und freie Leute*). Ajalookandidaat Herbert Ligi on veenvalt näidanud, et revisjonides toodud andmed on igati usaldusväärsed². Adramaarevisjonide andmeid pole aga kõigi mõisate kohta. Kui 1739. ja 1750. aasta revisjonid on suhteliselt täielikud, siis 1765. ja 1774. aasta revisjonid on läbi viidud vaid osas mõisates. Seetõttu ei saa revisjonides märgitud seppade arvu omavahel võrrelda, mis suuresti raskendab ülevaate saamist seppade esinemissagedusest. Hingede revisjonide eesmärgiks oli maksukohustuslike seisuste meeshingede kindlakstegemine, kusjuures tavaliselt märgiti ära ka naised. 1782. aasta revisjonilehtedes on eraldi märgitud mõisateenijad, vabad ja talurahvas. kusjuures viimase hulgast on võimalik eraldada vabadikke³. Vabadike puhul aga ei selgu, kas nende kasutada oli ka maad. Revisjonilehed on säilinud kõigi mõisate osas (ka 1811. aastal) ja seetõttu neis saadavad kokkuvõtlikud arvud on hästi võrreldavad. Allikad võimaldavad XVIII sajandi maaseppade hulgast eristada külaseppa, mõisaseppa ja vabu seppi. Viimaste vahetõttu mõisa ja külaga tavaliselt ei iseloomustata.

Sepa rahvapärane nimetus oli Viru- ja Järvemaal *sepp*, Harju- ja Läänemaal *sepp* ja *raudsepp*. Seda kinnitab ka eesti vanem leksikograafia. Gösekeni Loode-Eesti rahvakeelt kajastavas sõnaraamatus esineb 'Raud-sepp', kuna Hornung Kirde-Eestist on toonud 'sep', Thor-Helle Tallinna ümbruse keeles nii 'sep' kui ka 'raudsep'. Ka Hupeli sõnaraamatu mõlemas trükis on 'sep' ja 'raudsep' antud tallinnamurdeliste sõnadena⁴. Mõlema nimetuse levikut saame jälgida vakuraamatutes fikseeritud perenimede abil. Viru- ja Järvemaal esineb perenimena alati *Sepp*, samuti on see Hiiumaal ning Hanila, Karuse, Lihula, Kirbla, Mihkli ja Lääne-Nigula kihelkonnas. Loode-Eestis kasutati rööbiti *Sepa* nimega ka *Raudsepp*, mille leviku idapiiriks on Keila, Jüri, Harju-Jaani, Kose, Juuru, Rapla ja Vigala kihelkond. Sealjuures on *Raudsepp* ilmselt taanduv. XVII sajandi lõpul koostatud vakuraamatutes on perede nimeks ülekaalukalt *Raudsepp*. 1726. aasta adramaarevisjoni alusel on aga ülekaalus

² H. Ligi, Abiteo kujunemine ja areng Eestimaal, Tln. 1965, lk. 34 (käsikiri ENSV TA Ajaloo Instituudis).

³ S. Vahtre, Hingede revisjonide andmete kasutamisest ajalooallikana, TAT 1964, lk. 152–154.

⁴ H. Göseken, *Manuductio ad Linguam Oesthonicam*, Reval, 1660, lk. 31; J. Hornung, *Grammatica Esthonica*, Riga, (1693), lk. 31; A. Thor-Helle, *Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache*, Halle, 1732, lk. 17, 167, 176; A. W. Hupel, *Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dorptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch*, Riga und Leipzig, 1780, lk. 464, 255, 267; II trükk, Mitau, 1818, lk. 532, 220, 203.

juba *Seppa*-nimelised pered ja see suhe püsib ka edaspidi. Küla- ja mõisaseppade nimena esineb *Sepp* sealgi, kus pere nimena kasutati *Raudsepp*. Ainsa *Raudseppa*-nimelise sepa leiame Loode-Eestist alles 1811. aastal. Haeska mõisa piirkonnas elanud sepp *Raudseppa Ado* võeti 1807. aastal nekrutiks⁵. Ilmselt on kõne- keeles kasutatud ikka lühemat vormi.

Külasepad on revisjonides ära märgitud vaid üksikjuh- tudel. Kindlasti võime külasepaks pidada vaid seda talupoega, kelle puhul revisjonis on tehtud vastav lisamärkus *on sepp, elatub sepatööst*. Kindlasti tegelesid sepatööga ka need talupojad, kelle nime hulka kuulub *Schmidt* (*Schmidt* + nimi või *Schmidt* + *Seppa* + nimi). Sel puhul ongi vahel ka märkus *elatub käsi- tööst*. Meie poolt läbivaadatud adramaarevisjonides on võimalik kindlaks teha 66 külas elanud seppa. Kõige enam on neid kirja pandud 1739. aastal (23). Külaseppadel on 1726., 1739. ja 1750. aastal enamasti olnud ka maad, kuna 1774. aastal olid üle- kaalus maatud sepad. 1782. aasta hingede revisjonis on seppi 10, 1811. aastal 11. Ilmselt on revisjonides leidnud märkimist vaid väike osa külaseppi. Sageli ei selgu need sepad, kes sepi- sega tegelesid rööbiti põllutööga, samuti ei ole kirja pandud suurem osa seppi-vabadikke.

Adramaarevisjonides on võimalik eristada maaga ja maatuid seppi. Maaga külasepad on kandnud mõisa vastu samasugu- seid koormusi kui teised niisama suured talud. Enamasti on seppadel maad $\frac{1}{4}$ adramaad. 1726. aastal leidub maaga küla- seppi kõige enam — 15. Virumaal asuvad nad Vôle ja Kunda mõisas (*Schmidt Mart* on, muide, ainuke meile teadaolev sepp, kellel on maad $\frac{3}{4}$ adramaad). Harjumaal Keilas (*kleinschmidt Thomas*), Kohilas (pooladrik *Schmidt Tõnno*), Pikaveres (pool- adrik *Schmidt Ant*) ja Kurnas, Järvamaal Kurge, Albu (pool- adrik *kleinschmidt Jürrie*), Einmanni ja Vao mõisas; Läänemaal Riguldi, Ungru ja Kerbla (2 veerandadrikut) mõisas⁶. 1739. aastal on maaga külaseppi 12. Virumaal asub pooladrik *Jürgen Aito* mõisas; Harjumaal on maaga seppi *Uuemõisas* (sepp *Seppa Tõnno*, maad $\frac{1}{3}$ adramaad), *Kodilas*, Keilas (hajatalus elav (*kleinschmidt Tomas* on kubjas) ja *Ohtus* (hajatalus elav sepp *Seppa Matz* kasutab väikest võsamaatükki); Järvamaal *Tapa* (hajatalus elav *Sepo Vanno Jürri* maksab $\frac{1}{4}$ adramaa eest 6 rubla aastas) ja *Albu* (3 veerandadrikut *kleinschmidt*) mõi- sas; Läänemaal *Riguld* (*Schmits Andres* on maad $\frac{1}{3}$ adra-

⁵ RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü. VI—78, l. 95 (Martna).

⁶ RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 460, l. 176 (Haljala), 280 (Viru-Nigula); s.-ü. 458, l. 199 (Keila), 339 (Hageri), 502 (Kose), 535 (Jüri); s.-ü. 461, l. 171 (Ambla), 98 (Järva-Madise), 131 (Järva-Jaani), 194 (Koeru); s.-ü. 459, l. 358 (Noarootsi), 375 (Ridala), 441, 442 (Lääne-Nigula).

maad), Ungrus ja Tagaveres (Schmid Jahnil on nõrgad silmad, ei või vahel mõned nädalad töötada, maad $\frac{1}{8}$ adramaad)⁷. 1750. aastal on maaga külaseppi kokku 10, neist Virumaal Äntu, Lasinurme (hajatalus pooladrik Schmidt Tonne) ja Moora (uusasukas sepp Seppa Jürri $\frac{1}{2}$ -adramaalises talus) mõisas; Harjumaal Kohilas (pooladrik Schmidt Tenno) ja Kloogal (sepp Seppa Mart on maad $\frac{1}{8}$ adramaad). Järvamaal maaga seppi ei ole märgitud. Läänemaal on neid Käända (vigane sepp Seppa Tõnnis elab võsamaal), Suur-Vigala (vana sepp veerandadrik Seppa Tõnnis teeb vaevaliselt käsitööd; sepp Seppa Jürri on maad $\frac{1}{8}$ adramaad, kuid on nii haige, et ei või töötada), Ungru ja Tagavere (Schmid Jahnil on maad $\frac{1}{8}$ adramaad) mõisas⁸. 1774. aastal on ainuke maaga sepp ära märgitud Virumaal Laagna mõisas (Schmid Samuel, maad $\frac{1}{6}$ adramaad)⁹.

Maatud külasepad on leidnud veelgi juhuslikumat märkimist adramaarevisjonides. 1726. aastal leiame neid vaid 3: Harjumaal Jõgisuu mõisas soomlane Schmidt Jacob (võimalik, et mitte pärisori), Haljava mõisas Schmidt Abraham ja Läänemaal Seiras Schmidt Fritz¹⁰. 1739. aastal on maatuid seppi juba 11, neist Virumaal 6: Palmse, Kihlevere, Metsiku, Pada (sepp külas, elatub käsitööst), Malla (maatu külasepp, elatub käsitööst) ja Kalvi mõisas. Sausti mõisast oli sepp Pello Jahn pagenuid 8 aasta eest. Harjumaal on maatud sepad Kaberneeme rannakülas, Kurna ja Valingu mõisas; Järvamaal Koigi ja Mäo mõisas, Läänemaal maatuid seppi sel aastal ei ole kirja pandud¹¹. 1750. aastal on märgitud 7 maatut seppa: Virumaal Uus-Varudis elas külasepp Jaako Thomas, Voka mõisa Kurvere külas aga Triigi mõisa pärisori sepp Seppa Jaak. Harjumaal on maatud sepad koondunud Tallinna ümbrusse: Sausti, Vaida, Rae ja Kurna mõisa. Tuhala mõisa hajatalus asuval sepal Seppa Johaniil ei olnud kasutamiskõlblikku maad¹². Järva- ja Läänemaal pole maatud sepad adramaarevisjoni kantud. 1774. aastal saame

⁷ *Ibid.*, s.-ü. 475, l. 1022 (Lüganuse); s.-ü. 473, l. 383 (Kose), 673 (Rapla), 1002, 1127 (Keila); s.-ü. 476, l. 110 (Ambla), 168 (Järva-Madise); s.-ü. 474, l. 890 (Noarootsi), 705 (Ridala), 793 (Lääne-Nigula).

⁸ *Ibid.*, s.-ü. 489, l. 424 (Väike-Maarja), 452, 480 (Simuna); s.-ü. 487, l. 713 (Hageri), 957 (Keila); s.-ü. 488, l. 123 (Kullamaa), 275, 276 (Vigala); 634 (Ridala), 693 (Lääne-Nigula).

⁹ *Ibid.*, s.-ü. 505, l. 156 (Vaivara).

¹⁰ *Ibid.*, s.-ü. 458, l. 232 (Keila), 567 (Harju-Jaani); s.-ü. 459, l. 139 (Kirbla).

¹¹ *Ibid.*, s.-ü. 475, l. 7, 50 (Kadrina), 266 (Haljala), 905, 938, 852 (Viru-Nigula), 181 (Haljala), s.-ü. 473, l. 220 (Kuusalu), 301 (Jüri), 1030 (Keila); s.-ü. 476, l. 529 (Peetri), 526 (Paide).

¹² *Ibid.*, s.-ü. 489, l. 334 (Viru-Nigula), 817 (Jõhvi); s.-ü. 487, l. 159, 165, 175, 195 (Jüri), 418 (Kose).

kindlaks teha jälle vaid 7 maatut seppa: Virumaal Aa (küla-sepp Seppa Mart) ja Vaeküla (Seppa Mart elatub sepatööst) mõisas, Harjumaal Raikkülas, Järvamaal Pruunas (sepp Rautze Juhan), Läänemaal Varbla (Õho külas vabadik Õho Juhan ja Rannakülas Calliste Hans elatusid sepatööst) ja Mõisamaa mõisas¹³.

1782. aasta hingede revisjonis on sepad leidnud mõneti enamat märkimist. Seppade põhimass on ülekaalukalt vabadikud, 38 sepast on neid 28. Seejuures moodustavad vabadikud ikka omaette pere. Ainult üks vabadik elab talu peres. Virumaal on külaseppi ära märgitud 10: Hulja, Vohnja, Vihula (Rannakülas sepp Seppa Adam koos äia sepp Mardiga), Annikvere, Aa (küla-sepp Seppa Mart), Pühajõe, Päite (küla-sepp Jakob Brenmarck, rootsi reiteri poeg) ja Triigi mõisas. Tatruse mõisa hajatalus elava sepa Kalda Kustavi peres on täiskasvanud poeg ja sulane. Ilmselt on sellel sepal ka maad. Sepp Jahn Sompa mõisast oli pagenu Ingerimaale¹⁴. Harjumaal leiame külaseppi 11. Kolga mõisa hajatalus vabadik Seppa Andrese juures elab poiss Michel. Võimalik, et meil on siin tegemist sepa ja õpipoisiga. Vabadikust seppi on veel Jägala, Vaiða, Rooküla, Kossu ja Lehola mõisas. Ainus vabadik, kes elab talus, ongi Kirna mõisa Saunja külas sepp Juhann¹⁵. Mõnel sepal on pere koosseisus sulaseid või on nad üles loetud koos peremeestega. Võimalik, et neil seppadel on ka maad. Retla mõisa piirkonnas sepp Berendi! on sulane, Rae mõisa Karla küla sepal Hinrichil 2 sulast ja 2 tüdrukut, Raiküla seppi Marti ja Tõnnist loetakse peremeesteks¹⁶. Järvamaal on vabadikust sepad Varangu ja Vodja mõisa piirkonnas¹⁷. Läänemaal on külaseppi Riguldis, Uuemõisas, Lääne-Nigula pastoraadis; Ungru, Piirsalu, Märjamaa, Kloostri ja Kebla mõisas¹⁸. Valingu mõisa piirkonnas sepp Tõnnisel on sulane, Vana-Vigalas on kõigil kolmel sepal ka sulane, kuna Keskkülas on sepal 2 sulast¹⁹. Lihula pastoraadi Tallo külas

¹³ RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 505, l. 208 (Lüganuse), 523 (Viru-Jaagupi), s.-ü. 503, l. 583 (Rapla); s.-ü. 506, l. 130 (Ambla); s.-ü. 504, l. 652 (Varbla), 93 (Märjamaa).

¹⁴ RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü. IV-4, l. 307, 316 (Kadrina), 103, 94 (Haljala); s.-ü. IV-3, l. 349 (Lüganuse), 109, 205 (Jõhvi); s.-ü. IV-5, l. 107 (Väike-Maarja); s.-ü. IV-4, l. 141 (Haljala); s.-ü. IV-3, l. 136 (Jõhvi).

¹⁵ *Ibid.*, s.-ü. 1, l. 215 (Kuusalu), 16 (Jõelähtme), 328 (Jüri), 529 (Kose), 622 (Rapla); s.-ü. 2, l. 371 (Keila), 51 (Hageri).

¹⁶ *Ibid.*, s.-ü. IV-1, l. 154 (Harju-Jaani), 381 (Jüri), 107 (Rapla).

¹⁷ *Ibid.*, s.-ü. IV-6, lk. 172 (Koeru); s.-ü. IV-7, l. 36 (Peetri).

¹⁸ *Ibid.*, s.-ü. 10, l. 107 (Noarootsi), 117 (Haapsalu); s.-ü. 9, l. 452, 160 (Ridala); s.-ü. 8, l. 198 (Kullamaa), 112 (Märjamaa), 381 (Kirbla), 389 (Mihkli).

¹⁹ *Ibid.*, s.-ü. IV-8, l. 292 (Kullamaa), 5, 50 (Vigala), 367 (Kirbla).

asuv Seppa Maddis on ainuke külasepp, kelle juures elav 22-aastane vabadik Pahli Tõnnis on sepapoisina kirja pandud (*Schmidts Junge*)²⁰.

Mõisasepad on adramaarevisjonides mõneti järjekindlamat märkimist leidnud. Tavaliselt on vakuraamatus lisatud sepa nimele *Hoffschmidt* või märke, et talupoja kasutusel oleva maa eest teeb ta mõisale vajaliku sepatöö. Mõisaseppade hulka oleme lugenud ka need Sepa-nimelised mehed, kelle maa eest ei ole vakuraamatus koormisi märgitud. Võib arvata, et talul lasuvate koormiste asemel tehti mõisale sepatööd. Adramaarevisjonide alusel saame eristada maaga ja maatuid mõisaseppi.

Maaga mõisaseppi esineb suhteliselt rohkem. Näiteks 1739. aastal on 50 mõisasepast maaga 32, 1774. aastal 27 sepast 7. Kõige sagedamini on mõisasepa kasutada $\frac{1}{4}$ adramaa suurune talu. Küllalt tihti pole aga maa suurust märgitudki (*elab mõisamaal; kasutab võsamaad; kasutab mõisamaad*). 1739. aastal on maaga mõisaseppi Virumaal 16 (Kihlevere, Vohnja, Essu, Kloodi, Emermäe, Lasinurme, Äntu, Uniküla, Malla, Kunda, Ulvi, Edise, Sompä, Järve, Kulina mõisas), Harjumaal 7 (Anija, Peningi, Rae, Roosna, Ingliste, Herdle ja Klooga mõisas), Järvamaal 5 (Heidmetsa, Tapa, Päinurme, Alliku ja Vahastu mõisas), Läänemaal 2 (Saulepa, Ungru) ja Hiiumaal 2 (Orjaku mõisasepp Pehno Peet saab töö eest mõisa toidu, tal on maad $\frac{1}{8}$ adramaad; Vaimeli mõisasepal on sama palju maad ja on ka mõisa leival)²¹. 1750. aastal on maaga mõisaseppi kirja pandud Virumaal 8 (Udriku, Vohnja, Tatruse, Kloodi, Rahkla, Aa, Jõhvi ja Voka mõisas), Harjumaal 11 (Rumma, Jägala, Anija, Maidla, Kuimetsa, Kädva, Paunküla, Harmi, Kehtna, Kirna ja Ääsmäe mõisas), Järvamaal 7 (Alliku, Purdi, Müüsleri, Sarkvere, Kirna, Türi-Alliku ja Väätsa mõisas), Läänemaal ainult 2 (Vana-Vigala ja Oidremaa mõisas)²². 1774. aastal leidub maaga mõisaseppi mõneti vähem — Virumaal 3 (Püssi, Aa ja Vao mõisas, kõigil maad $\frac{1}{6}$ adramaad), Harjumaal 8 (Lagedi, Keila (2), Vääna, Tuhala, Ingliste, Koigi ja Keava mõisas), Järvamaal 4 (Roosna (2), Karinu ja Piibe mõisas), Läänemaal 5 (Tagavere, Maidla, Märjamaa ja Vana-Vigala (2) mõisas)²³.

Maatuid mõisaseppi on 1739. aastal Virumaal 7 (Hulja, Saksamõisa, Udriku, Selja, Võle, Mädapea ja Aseri mõisas), Harjumaal 4 (Haljava, Vaida, Maidla ja Ääsmäe mõisas), Järvamaal 6 (Alliku, Sitsi, Viisu, Purdi, Särevere ja Väätsa

²⁰ RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü. 9, l. 45 (Lihula).

²¹ RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 475, 473, 476, 474.

²² *Ibid.*, s.-ü. 489, 487, 490, 488.

²³ *Ibid.*, s.-ü. 505, 503, 506, 504.

mõisas), Läänemaal vaid Mõtso mõisas²⁴. 1750. aastal on neid Virumaal 6 (Aseri, Sompä, Laagna, Küti, Ärina ja Vinni mõisas), Harjumaal 5 (Perila, Haljava, Mõigu, Ingliste ja Raiküla mõisas), Järvamaal Esna, Särevere ja Türi-Alliku mõisas, Läänemaal Uugla ja Saulepa mõisas²⁵. 1774. aastal on maatuid mõisaseppi Virumaal vaid Kunda mõisas, Harjumaal aga endiselt 5 (Vaida, Humala, Kelba, Purila ja Järvakandi mõisas); Järvamaal neid polegi, kuna Läänemaal on vaid Saulepa mõisas²⁶.

1782. aasta hingede revisjoni andmeil on Eestimaa kubermangu mõisates 54 mõisaseppa, kellest 49 kuulub mõisateenijate hulka ja ainult 5 elab väljaspool mõisat. Kahel neist on ka maad. Virumaal on mõisaseppi 17 (Jõepere, Hõbeda, Undla, Aaspere, Rakvere, Koogi, Aito (2), Aa, Järve, Pühajõe, Kiikla, Kulina, Küti, Avanduse, Tammiku ja Vao mõisas). Nendest Koogi mõisasepp vabadik Jürri elab Härgpea külas. Aito mõisas on nii sepp kui ka sepapoiss. Harjumaal on mõisaseppi 15 (Kolga (2), Viimsi, Kurna, Rooküla, Uuemõisa, Oru, Ingliste, Pirgu, Seli, Mahtra, Kossu, Järvakandi, Kuusiku ja Väana mõisas). Ingliste mõisasepp elab hajatalus ja tal on 2 sulast ning tüdruk, Väana mõisasepp elab mõisamaal hajatalus. Järva- maalgi on kirjas 14 mõisaseppa (Lehtse, Järvajõe, Orina, Kurisoo, Karinu, Alliku, Väike-Kareda, Rõhu-Kapu, Viisu, Uuksi, Päänurme, Müüsleri, Kirna ja Laupa mõisas), nendest Viisu ja Päänurme sepp elavad külas. Läänemaal on mõisates seppi vähem, ainult 7 (Mäe-Maidla, Päri, Maidla, Vanamõisa, Kloostri, Penijõe ja Saulepa mõisas). Viimase mõisa sepp elab külas²⁷.

Külas elavad sepad — talupojad on sepatöö kõrval hankinud lisatulu veel teistegi ametitega. 1739. aastal on Kadrinas Jõetaguse külas sepal ja möldril Seppa Jürriil maad $\frac{1}{8}$ adramaad. Mõisale maksab veski eest 3 tündrit rukist ja niisama palju otra²⁸. Klooga Ilmnurme küla sepp ja kõrtsmik Schmit Mart on vaba kõigist kohustustest²⁹. Ka mõisaseppadel on lisaameteid, kusjuures maa eest neil kohustusi ei ole. Udriku maatu mõisasepp on ka kõrtsmik ja mölder ning maksab veski eest aastas rukist ja otra kumbagi 4 tündrit. Edise veerandadrik Seppa Marth peab sepa ja möldri ametit, kuid kohustusi tal ei ole³⁰.

²⁴ Vt. viide 21.

²⁵ Vt. viide 22.

²⁶ Vt. viide 23.

²⁷ RAKA, f. 1864, nim. 2 s.-ü. IV-1 kuni IV-10.

²⁸ RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 475, l. 138 (Kadrina).

²⁹ *Ibid.*, s.-ü. 473, l. 1086 (Keila).

³⁰ *Ibid.*, s.-ü. 475, l. 90 (Kadrina), 1295 (Jõhvi).

Rae mõisasepal Seppa Andresel on maad $\frac{2}{3}$ adramaad ja ta on ka kõrtsmik. Maidla maatu Seppa Peter on sepp, mölder ja kutsar, elab mõisa leival. Herdla mõisas veerandadrik Kokka Mihkel on sepp ja kalur³¹. 1750. aastal Ärina mõisa leival on kutsar ja sepp Schmidt Ado³². Maidla mõisa sepal Peteril on nüüd juba $\frac{1}{4}$ adramaad maad ja selle juures on edasi kõrtsmikuks, kuna möldri ametist on loobunud³³. 1774. aastal on Kunda mõisa sepaks ja tallipoisiks vabadik Seppa Tõnno³⁴. Keava mõisa sepatöö teeb kõrtsmik Hans³⁵. Kauga aega Villingi mõisas elanud sepp ja teener oli pagenud Liivimaale, kus olla surnud³⁶. Hingede revisjonides on mitme ameti pidamine märkimist leidnud vaid üksikjuhtudel. Pühajõe vabadik Jürri on kõrtsmik ja sepp³⁷. Kurna mõisas on sepa ja möldri amet ühe mehe käes³⁸.

Omaette rühmaks maaseppade juures on nn. *freie und fremde Leute*, kelle hulka kuuluvad vabad sepad. Viimased on adramaarevisjonides eraldi välja toodud, peale selle on säilinud aastatest 1739, 1744, 1751 ja 1757 Eestimaa kubermangu *freie Leute* koondnimistud. Vabade puhul on tavaliselt ära märgitud nende tegevusala ja kõrvalametidki, samuti rahvus ja endine elukoht. Kui vabal on kasutada maad, siis on kirja pandud ka maa suurus ja sellest tulenevad kohustused mõisa vastu.

Vabade seppade lähemad tööttingimused allikatest ei selgu. Ilmselt teenindasid sellised sepad nii mõisat kui ka küla. Realjuhtudel ongi lisatud, et vaba on mõisasepp. Sakslastest vabade puhul on kasutatud ka selgitust *Grobschmidt* või *Bauernschmidt*, harvemini *Dorfsschmidt* ja *Kleinschmidt*.

Valdav enamik vabadest seppadest on maatud. 1739. aastal on neid kirja pandud 24. Virumaal leidub vabu maatuid seppi Imastu, Võle, Sagadi, Kaarli, Rahkla, Põdrangu (2). Aa (2) ja Kabala mõisas. Harjumaal Lööra, Kaiu, Atla, Haiba, Vääna, Ohtu ja Kumna (vaba Jan sepistab vahel mõisale) mõisas; Järvemaal Jäneda, Lehtse, Suure-Päidla ja Orgmetsa mõisas; Läänemaal Asuküla, Vaikna ja Suur-Vigala mõisas. 1750. aastal on maatuid vabu seppi juba 59. Virumaal on neid Pada, Uhtna (2), Kloodi, Kavastu, Sagadi, Toila, Päite, Laagna, Mõdriku, Voore, Vaeküla ja Triigi mõisas. Harjumaal on neid eriti palju, kokku 22 (Kolga, Valkla, Kodasuu, Anija, Nabala (2)).

³¹ RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 473, l. 270 (Jüri), 502, 538 (Juuru).

³² *Ibid.*, s.-ü. 489, l. 424 (Väike-Maarja).

³³ *Ibid.*, s.-ü. 487, l. 454 (Juuru).

³⁴ *Ibid.*, s.-ü. 505, l. 257 (Viru-Nigula).

³⁵ *Ibid.*, s.-ü. 503, l. 542 (Rapla).

³⁶ *Ibid.*, s.-ü. 504, l. 296 (Kullamaa).

³⁷ RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü. IV-3, l. 106 (Jõhvi).

³⁸ *Ibid.*, s.-ü. IV-1, l. 352 (Jüri).

Kautla, Rooküla, Maidla, Atla (2), Seli, Lümandu, Pajaka, Hüüru, Vääna, Käesalu, Rannamõisa, Klooga, Harku (2) ja Kumna mõisas. Ristis Hatu mõisas elas sakslasest lukksepp (*Schlösser*). Järvamaal on vabad maatud Linnapä, Kukevere, Rakkamõisa, Heidemetsa, Ageri (2), Roosna, Ravaküla ja Ervita mõisas; Läänemaal Jessu (2), Vaimõisa, Kõrvetaguse, Suur-Vigala, Seira, Piivarootsi, Vatla, Nehatu, Varbla ja Veltsa mõisas. 1774. aasta kohta on andmed osa mõisate kohta ja seetõttu vabu maatuid seppi on kirjas vaid 36. Virumaal Kabala (2), Kaarli, Mõdriku, Päite mõisas, Kaarma mõisas oli *Schlösser*. Harjumaal on andmed enam säilinud, seppi on siin Nehatu, Kehra, Kiviloo, Kurna (2), Nabala (2), Hüüru, Rahula, Kopelmani, Habersti (2), Meremõisa, Kohila, Ravila, Paunküla, Ingliste ja Põlli mõisas. Järvamaal on neid Nõmmküla, Kapu, Orisaare, Roosna ja Raigu mõisas, Läänemaal Peri, Vaikna, Paatsalu (2), Oose, Vaistu ja Oidremaa mõisas.

Maaga vabu seppi on hoopis vähem. 1739. aastal on neid vaid 5 korral ära märgitud. Virumaa mõisates oli maaga vabu Vihulas (kolmandikadrik Seppa Juhan sepistab maa eest mõisale), Tatrusel ($\frac{1}{6}$ adramaa kasutaja Carl tasub mõisale tööga), Aitos (soomlane Niggolas kasutab $\frac{1}{6}$ adramaad ja maksab selle eest mõisale 5 rbl., Uhtnas (soomlasel Erich Niebergil on natuke maad). Harjumaal Nabala mõisas (sakslane Joh. Wilhelm Forschling teeb maa eest mõisale sepatööd). 1750. aastal on maaga vabu kirja pandud juba 9. Virumaal on neid Karulas (sakslane Hans Henrich Helm maksab aastas koha eest 3 rbl.), Kabalas (sakslane Johann Philip Pfifferling maksab $\frac{1}{3}$ adramaa eest aastas 16 rbl.), Pühajõel (sakslane Martin Rausch maksab $\frac{1}{4}$ adramaa eest 7 rbl.), Merekülas (sakslane Johann Persohn maksab maa eest 3 rbl.), Koogis (soomlasel Seppa Jaak on veerandadrik; kuna kohustusi pole märgitud, siis oletatavasti mõisasepp). Järvamaal Ervitas (sakslane Carl Juhan Päersonn maksab $\frac{1}{2}$ adramaa eest 12 rbl); Läänemaal Vaiknal (Kivisilla Kaarl Jõõts teeb $\frac{1}{6}$ adramaa eest mõisale sepatööd), Piivarootsis (rootsi lukksepa poeg *kleinschmidt* Praan maksab aastas 6 rbl.), Veltsas (sakslane Casper Johann Heuland maksab 6 rbl.). 1774. aastal on osa mõisate andmete alusel maaga vabu 8: Virumaal Kabalas (juba tuntud J. P. Pfifferling maksab nüüd juba $\frac{1}{2}$ adramaa eest 18 rubla; *Schlösser* Hans Dietrich Stoltz $\frac{1}{4}$ adramaa eest 9 rbl.), Määris (sepp Thomsohn teeb $\frac{1}{3}$ adramaa eest mõisale sepatööd), Sellis (*grobschmidt* Berthold Thomsonil on $\frac{1}{3}$ adramaa maad, on kõrtsmik); Harjumaal vaid Ojasool (sepp Berend Gustav Bachmann, teeb mõisale nädalas 1 päev sepatööd), Järvamaal Linnapä (*grobschmidt* Isak Pres

maksab $\frac{1}{4}$ adramaa eest 7 rbl.) ja Palus (kõrtsmik ja sepp Jürgen Aschengren kasutab mõisamaad); Läänemaal Parila mõisas sepp Brandil on maad 2 vakka külvi.

1782. aasta hingede revisjonis on vabad eraldi märgitud. Vabu seppi on kirjas 80. Kui Viru-, Järva- ja Läänemaal on vabade seppade arv enam-vähem niisama suur kui 1750. aastal, siis Harjumaal kasvas see 22-lt 30-ni. Virumaal on vabad sepad Ulvi, Samma, Aito, Järve, Edise, Rannapungerja, Repniku, Kudruküla, Uus-Sõmeru, Kaarli, Küti (2), Põlula, Ärina, Kaarma ja Muuga (2) mõisas. Vinni ja Mõdriku mõisas on vabad mõisaseppadeks. Vaba sepp töötab ka Vaivara postijaamas. Harjumaal on vabu seppi kõige enam. Vabu maatuid seppi on Kostivere, Nehatu, Anija, Kurna (2), Uuemõisa, Paunküla, Ravila (2), Pirgu, Kaiu, Atla, Käva, Järvakandi, Kuusiku, Angerja, Pahla, Russalu, Meremõisa, Harku (3), Hüüru, Habersti ja Fischeri mõisas ning Jõelähtme postijaamas. Maaga seppi on Kiviloos (sepp Christian Bieman maksab alates 1774. aastast 53 kopikat ja 14 toopi rukist pluss niisama palju otra), Nabalas (sepp Jacob Busch maksab alates 1774. aastast 1,20 rbl. ja külimit rukist pluss külimit otra), Kehtnas (sepp Adam Johan Fischeril on natuke maad), Harkus (Juhan elatub sepatööst ja talust). Järvemaal on vabu seppi Linnapäs (*grob-schmidt* Isaak Juhan Pres maksab maa eest alates 1774. aastast 1.85 rbl. ja 1 vakk 14 toopi rukist ning sama palju otra), Heidemetsas, Kereveres, Arus, Võhmutas, Sellis, Ervitas, Udevas, Rõhu-Kapus (2) ja Ääsmäel. Läänemaal on vabu seppi Parilas, Rannamõisas, Ehmjas (2), Vana-Vigalas, Kloostrimõisas, Kiskas, Paatsalus, Vaistus (maatu mõisasepp) ja Oidremaal (3).

Ka vabad sepad on pidanud mitmesuguseid teisi ameteid. 1739. aastal Kadrinas Imastu kangru poeg *bauerschmidt* Hinrich Siffer on kõrtsmikuks. Võle mõisa Pihuvere külas sepp Hans Hindrich Holm on ka mölder³⁹. Haibas elav Caspar Eilandt on kõrtsmik⁴⁰. Vaikna mõisas elab sepana kõrtsmiku Adam Götzi poeg⁴¹. 1750. aastal elab Virumaal Uhtnas sepp ja kõrtsmik Carl Gustav Berg, Sagadis aga *bauerschmidt* ja kalur Perna Juhhan⁴². Järvemaal on vabad sepad kõrtsmikeks Ageris (sepp Isaak Diesfeld) ja Kukeveres (sepp Reinhold Oemann)⁴³. Läänemaal Vaiknas eelmises revisjonis ainult kõrtsmikuna märgitud Adam Götz. Maidla mõisas vaba Johann Christopher

³⁹ RAKA, f. 3, nim. I, s.-ü. 475, l. 85, 88 (Kadrina), 236 (Haljala).

⁴⁰ *Ibid.*, s.-ü. 473, l. 722 (Hageri).

⁴¹ *Ibid.*, s.-ü. 474, l. 116 (Kullamaa).

⁴² *Ibid.*, s.-ü. 491, l. 89 (Rakvere), 88 (Haljala).

⁴³ *Ibid.*, l. 140 (Järva-Madise), 141 (Ambla).

Wieckmann peab möldri ja sepa ametit⁴⁴. 1774. aastal on Simunas Selli mõisa kõrtsmikuks sepp Berthold Thomson, kelle kasutada on $\frac{1}{3}$ adramaad⁴⁵. Kõrtsmikeks on ka Nabala mõisas elav sepp Michel ja Ravila mõisas asuv sepp Christian Hassenkan. Kohila sepp Tõnno Fromhold on aga möldriks. Tallinna naabruses Haberstis Seppa Friedrich elatub sepatööst ja kalapüügist⁴⁶. Peetri kihelkonnas on sepad kõrtsmikeks Esna ja Palu mõisates⁴⁷. 1782. aastal on vabad sepad vaid kõrtsmikeks. Seppasid-kõrtsmikke leiame Virumaal Ulvis (Neilas Johanson), Rannapungerjal (*Huf- und Waffenschmidt* Johann Friedrich Fischer), Põlulas (Jacob Juhann Nieländer); Harjumaal Kehtnas (Adam Johan Fischer, kel on ka natuke maad) ja Nabalas (Seppa Mihel maksab maa eest 60 kopikat ja 2 külimittu rukist ning sama palju otra), Läänemaal Valgus (Zacharias Liefländer)⁴⁸.

Vabadel seppadel saame kindlaks teha nende rahvuse. Adramaarevisjonides on ära märgitud, kas sepp on sakslane, soomlane, rootslane või tulnud Ingerimaalt. Hingede revisjonis selliseid andmeid ei ole ja siin saab teatud järeldusi teha ainult nimede alusel. 1739. aastal on vabade hulgas eestlasi 13, sakslasi 9, soomlasi 6 ja rootslasi 1. 1750. aastal on eestlaste arv endiselt 13, sakslasi on aga nüüd 45, soomlasi 7 ja rootslasi 3. 1774. aastal on eestlasi 13, sakslasi 31. 1782. aastal on eestlasi, kellel revisjoni on kantud ainult nimi, 12. Ees- ja perekonnanimedega on märgitud 1 soomlane ja 67 seppa, keda tinglikult võime pidada sakslasteks. Eestlastest vabad sepad elasid peamiselt Viru- ja Harjumaal, soomlased Virumaal, sakslased Harju, Järva- ja Läänemaal. 1782. aasta revisjonilehtedes on kohati märgitud ka aasta, millal vaba sepp antud mõisa alale asus. Nendest andmetest selgub, et valdav osa sakslastest seppi on maale asunud eelmise kümne aasta jooksul. Suhteliselt kauem on maal elanud Harjumaa mõisates asuvad vabad, kuna Läänemaal on peaaegu kõik uustulnukad.

Adramaarevisjonides leidub rohkesti Sepa-nimelisi peresid. 1726. aasta revisjonis on neid 253, sellest maatuid 49, veerandadrikuid 157 ja pooladrikuid 47. Nimetatud peresid on kõige enam Virumaal (103), edasi Harjumaal (64), Järvamaal (45) ja Läänemaal (41). Mõnes kihelkonnas ei ole aga

⁴⁴ RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. l. 171 (Kullamaa).

⁴⁵ *Ibid.*, s.-ü. 505, l. 732 (Simuna).

⁴⁶ *Ibid.*, s.-ü. 503, l. 285 (Jüri), 432 (Kose), 673 (Hageri), 964 (Keila).

⁴⁷ *Ibid.*, s.-ü. 506, l. 367, 373 (Peetri).

⁴⁸ RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü. IV-3, l. 480 (Viru-Nigula), 95 (Jõhvi); s.-ü. IV-5, l. 107 (Viru-Jaagupi); s.-ü. IV-1, l. 577 (Rapla), 349 (Jüri); s.-ü. IV-8, l. 122 (Märjamaa).

ühtegi sellise nimega pere (Emmaste, Noarootsi, Risti, Mihkli, Vaivara, Iisaku) või on neid ainult üksikuid (Lääne-Nigula, Hanila, Vigala, Anna-Paide 1; Pühalepa, Reigi, Käina, Varbla. Märjamaa, Jüri 2; Nissi, Ridala, Karuse 3; Kuusalu 4). Maatuid peresid on enam Simunas (6), Viru-Jaagupis (4) ja Keilas. Väike-Maarjas, Lüganusel, Kadriinas, Koerus (3). Kui üldiselt on ülekaalus veerandadrikud, siis Simunas ja Koerus on valdavalt poole adramaa suurused *Sepa* pered. 1739. aastal oli *Sepa*-nimelisi peresid kirjas 269, sellest maatuid 29, veerandadrikuid 115, pooladrikuid 63 ja kolmandikadrikuid 24. Endiselt on enam peresid Virumaal (96), siis Harjumaal (76), Järvamaal (53) ja Läänemaal (44). Perede levik kihelkonniti on enam-vähem samasugune kui eelmises revisjonis. Maatuid on enam Kuusalus (5), Keilas (3), Hageris, Kirblas, Hanilas, Kadriinas (2). Veerandadrikud on valdavas ülekaalus veel vaid mõnedes kihelkondades (Haljala, Väike-Maarja, Ambla, Peetri, Ridala, Martna ja Kullamaa). 1750. aastal märgiti ära 235 meid huvitavat peret, nende hulgas on maatuid 29, veerandadrikuid 89, pooladrikuid 77, kolmandikadrikuid 11. Vastavaid peresid on sel korral kõige enam Harjumaal (76) ja Virumaal (76), edasi Läänemaal (50) ja Järvamaal (33). *Sepa* peresid pole Pühalepa, Käina, Emmaste, Noarootsi, Lääne-Nigula, Mihkli, Risti ja Harju-Madise kihelkondades, harva esineb Reigi, Lihula, Nissi (1), Kirbla, Koeru, Anna, Järva-Madise (2) aladel. Maatuid on enam Viru-Nigulas (5), Viru-Jaagupis (4), Kuusalus, Hanilas (3), Jõhvis, Järva-Jaanis, Vigalas (2). Paljudes kihelkondades on peredel enam kui $\frac{1}{4}$ adramaa maad (Jõhvi, Haljala, Simuna, Kose, Rapla, Hageri, Türi, Kullamaa, Martna). 1774. aastal on andmed lünklikud, eriti Virumaa osas. Revisjonis leiame 207 *Sepa* peret, nende hulgas on maatuid 21, veerandadrikuid 8. Virumaal on peresid vaid 38, Harjumaal 76, Järvamaal 28 ja Läänemaal 65. Pooladrikud domineerivad Harjumaal, veerandadrikud aga Läänemaal.

Küllalt raske on kindlaks teha seost sepatöö ja *Sepa*-nimelise pere vahel. Revisjonides on sepad valdavas enamikus kandnud ka *Sepa* nime. 66 külasepast on teise nimega vaid 7, kuna 71 mõisasepast ei kannu *Sepa* nime 23. Selliseid seppasid leidub enam just 1739. aasta revisjonis (15), ja seda eriti Virumaal (8) ning Järvamaal (5). Kui sepp peab ka mõnda teist ametit, siis nimeks on tal alati ikka *Sepp*. Ühe mõisa piirkonnas ei esine *Sepa*-nimelisi peresid palju. Tihti on neid ühes mõisas ainult üks ja vaid suuremates mitu. Mõnigi kord võib märgata teatud seost *Sepa* talu ja vastava piirkonna seppade olemasolu vahel. 37 mõisas on järjekindlalt *Sepa*-nimelisi talusid või vabadikke, kusjuu-

res seppa pole kunagi eraldi ära märgitud. Teiselt poolt on reas mõisates alati sepp, kuid ei esine *Sepa*-nimelisi peresid. Seetõttu võime konkreetsetel tingimustel *Sepa* nime alusel otsustada tema kandja ametioskuse või kõrvalteenistuse üle. Eriti on see kehtiv maatute ja maaga vabadike kohta. Revisjonides esineb küll ka juhtumeid, kus *Sepa*-nimeline mees on pidanud mõnda teist ametit (kõige enam karjased, metsavahid, kõrtsmikud, mõnel korral mölder ja sulane, ühel korral kalur, mõisavaht, tallipoiss ja kütt — kokku adramaarevisjonides 33 korral). Tavaliselt on need maatud või vähese maaga vabadikud, kes väga mitmel teel püüavad endale elatust hankida.

XVIII sajandi revisjonides leiduva ainese alusel saab mõneski osas konkreetsemalt jälgida maasepise paikkondlikke erijooni. Sepatöö ajaline arengujoon on paremini tajutav tänu A. Soomi ülevaatele 17. sajandi Eesti maakäsitöolistest⁴⁹. Meid huvitaval perioodil on endiselt levinud kodune sepatöö, kus talupoeg tegi endale ise vajalikud rauast esemed. Sepatööd oskavaid mehi leidis külas kindlasti mitmeid ja seetõttu on väga vähe teateid sepaameti õppimisest. Vastavalt vajadusele kasutas ka mõis sepana peremehi, sulaseid ja vabadikke. Kodusepis näib eriti levinud olevat Hiiumaal ja Loode-Eesti rannakihelkondades. Nendel aladel ei leidu peaaegu üldse ei mõisaseppi ega vabu seppi. Sepatööoskuse laialdase leviku tõttu ei kasutata *Seppa* isegi mitte pere nimena. Hiidlaste käsitööosavusele on korduvalt tähelepanu juhtinud ka Hupel⁵⁰. Väga sageli aga tegi taludele vajaliku rauatöö külas sepp. Vanemates revisjonides oli külasepaks maaga talupoeg, hingede revisjonis ikka peamiselt vabadik. Ilmselt tegi feodaalse rõhumise tugevnemine talupojal üha raskemaks tegelda käsitööga, mis muutus ikka enam maata või vähese maaga vabadike peamiseks elatusallikaks. Külasepal oli oma iseseisev majapidamine ja ainult haruharva elas ta mõnes talus. Viimastelt sai ta viljapalka vastavalt talu suurusele. 1810. aasta andmetel maksis väike talu aastas (peres mees, naine, vanainimene ja laps) sepale keskmiselt 1 tallinna vakk (=44 liitrit) rukist⁵¹. Sama allika alusel on eriti Tallinna ümbruse kihelkondades täpselt antud rauast esemete hinnad. Võimalik, et talupojad on siin

⁴⁹ A. Soom, Der Landhandwerker in Estland im 17. Jahrhundert. *Jahrbuch des baltischen Forschungsinstituts. Commentationes Balticae* III (1955), Bonn, 1957, lk. 169—205.

⁵⁰ A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, Bd. I, Riga, 1774, lk. 390; Bd. II, Riga, 1782, lk. 572; A. W. Hupel: An das Lief- und Ehstlandische Publikum, 1772, lk. 183—184.

⁵¹ Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Leningradis, f. 1528, nim. I, s.-ü. 189, l. 125—261.

sepale tasunud töö eest juba ka rahas⁵². Enamikus mõisates on vajaliku sepatöö teinud külasepad või talupojad feodaalsete koormiste katteks⁵³. Näiteks oli Vigala mõisal 5 sepa talu ja igaüks neist tegi nädalas 3 jalapäeva. Seega oli iga päev vähemalt 2 seppa tööl⁵⁴. XVIII sajandi jooksul aga kasvas mõisaperes elavate maatute mõisaseppade arv. Mõisa leival ja palgal oli nii talupoegi kui ka vabu. Mõisasepa töötasu revisjonide andmetel ei selgu. Ilmselt oli siin juba suur erikaal rahapalgal⁵⁵. Kui 17. sajandil töötasid maal ainult vabad sepad, siis 18. sajandil kohtame juba lukkseppi ja üksikuid vask- ning kullasseppigi. Vabad sepad olid enam koondunud Tallinna ümbruse ja Virumaa suurematesse mõisatesse. XIX sajandi esimese poole andmete alusel võib arvata, et vabad ka XVIII sajandil said talupoegadelt viljapalka, mõisatelt rahapalka. Maal töötanud sepad olid alati käsitöölised, kes tegid tööd vastavalt talupoja või mõisa tellimusele. Esemete valmistamine müügiks oli tundmatu. Seetõttu töötasid sepad ikka üksinda ja töö tooja pidi muretsema sepale abilise. Sepatöö maht oli küllalt väike ja nii said sepad tegelda küll maaharimise, küll mitmesuguste teiste ametite pidamisega.

XVIII sajandil kasvab Põhja-Eestis maatute seppade erikaal nii küla- kui ka mõisaseppadena. Selline ühiskondliku tööjaotuse süvenemine on Lõuna-Eesti aladel alguse saanud ilmselt varem. Seetõttu on sepatöö siin hoopis järjekindlamalt koondunud maatute seppade kätte. Viimased leiavad äramärkimist nii hingede revisjonides kui ka vakuraamatutes. Näiteks üksnes Tartumaal oli XIX sajandi alguse vakuraamatute andmeil seppi 47 mõisas, 1811. aasta hingede revisjonis on kirja pandud 71 seppa. Külaseppadeks on siin endiselt peamiselt vabadikud. Kuid Lõuna-Eestis elavad nad valdavalt talu maal ja kannavad sageli ka selle talu nime. Vaid väikesel osal seppadest on siin veel lisanimi *Seppa*. Hoopis enam on andmeid aga sepaameti õppimise kohta, kuid mingeid tuntud sepatöö keskusi pole siingi tekkinud. Lätis olid näiteks väga tuntud Piebalga sepad (Vidzemes), kelle juures käidi ikka ametit õppimas⁵⁶.

XVIII sajandi maaseppade elu- ja töötingimusi iseloomusta-

⁵² Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Leningradis, f. 1528, nim. 1, s.-ü. 189, l. 135 (Hageri), 140 (Juuru), 147 (Kose), 154 (Harju-Jaani), 164 (Keila).

⁵³ Kirjanduses on avaldatud väid, et sepatöö oli XVIII sajandil tavaliselt koondunud mõisatesse (Eesti NSV ajalugu kolmes köites, I köide, Tln. 1955, lk. 451 — autor O. Karma). See eeldaks ka seppade koondumist mõisatesse. Allikad aga sellist väidet ei kinnita.

⁵⁴ RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 174, l. 29, 45 (1805).

⁵⁵ Vrd. Soom, *op. cit.*, lk. 203.

⁵⁶ T. Zeids, Dažas Latvijas lauku amatniecības vēstures problēmas. *Vēstures problēmas* IV, Rīga, 1961, lk. 63.

vate faktide kogumine peab veel jätkuma. Meie kasutada olev materjal annab võimalusi paljude üksiknähtuste fikseerimiseks. Kuid tavaliselt ei selgu, miks ühes paikkonnas leidub külaseppi, teisal mõisaseppi jne. Nende põhjuste selgitamine eeldab ulatuslikku tööd mõisate majandusliku iseloomu, samuti mõisa ja küla vastastike suhete uurimisel. Selles osas peab etnograafi tööle olema toeks ajaloolaste lokaal- ja agraarajaloolised uurimused.

СЕЛЬСКИЕ КУЗНЕЦЫ СЕВЕРНОЙ ЭСТОНИИ В XVIII ВЕКЕ

Ю. ЛИННУС

Резюме

Земельная и подушная ревизии, проведенные в XVIII столетии, способствуют более ясному пониманию некоторых вопросов, касающихся жизни крестьян и сельских ремесленников. Для территории Эстляндской губернии эти материалы полностью сохранились. Автор просмотрел земельные ревизии 1726, 1739, 1750 и 1774 годов и подушную ревизию 1782 года. В этих источниках данных о сельских кузнецах мало, но, совместно с другими материалами, они дают возможность составить известный обзор этого вопроса. Народное название кузнеца — сепп (*sepp* — кузнец), параллельно с которым в Ляэнемаа и Харьюмаа встречается название раудсепп (*raudsepp* — кузнец железа). Крестьянам необходимую кузнечную работу выполнял деревенский кузнец, который имел свое самостоятельное хозяйство. С крестьянских дворов он получал оплату зерном, размер которой зависел от величины двора. Небольшой двор поставлял кузнецу 1 ревальскую пуну (44 литра) ржи в год. По более ранним ревизиям кузнец имел нередко земельный участок, в последней же четверти столетия кузнецы в большинстве случаев безземельны. Очевидно увеличение барщинных повинностей привело к тому, что кузнечное дело сосредоточивалось в руках безземельных бобылей. Кузнечная работа имения часто выполнялась кузнецами-крестьянами. В связи с этим в большинстве имений нет специального кузнеца. Напр., в 1782 г. только 54 имения имели своего кузнеца. Безземельный мызный кузнец (*mõisasepp*) оплачивался и содержался имением. Мызный кузнец, имеющий землю, выполнял за свой участок все кузнечные работы имения. Постоянно в деревне возрастало число вольных, т. е. не крепостных кузнецов. В 1782 г. их было 80, из них немцев 67, эстонцев 12, финнов 1. Преобладающее большинство из вольных кузнецов были безземельными. Отдельные вольные кузнецы, имевшие землю, платили за нее аренду деньгами, вольные же кузнецы-эстонцы за землю выполняли кузнечные работы имения. Вольные кузнецы работали как на

имение, так и на деревню. В деревне встречались и отдельные слесари и медники. Вольных кузнецов было больше в окрестностях Таллина и в более крупных имениях в Вирумаа. Если крестьянин или бобыль занимался кузнечным делом, то его двор и семья, как правило, назывались Сепа (кузнечный). Число дворов и семей с названием Сепа постоянно росло. В 1739, г. их было 257, в 1782 г. — 428, в 1811 — 461. По земельным ревизиям этот прирост происходил за счет безземельных семей, по подушным ревизиям за счет бобылей. За недостаточностью данных трудно выяснить местные особенности. На широкое распространение кузнечного дела в форме домашнего ремесла на о-ве Хийумаа и в побережных приходах северо-западной Эстонии указывает то обстоятельство, что там только в отдельных случаях встречаются кузнецы-ремесленники или семьи, называемые Сепа. Такое положение сохранялось и в XIX столетии.

DIE LANDSCHMIEDE NORDESTLANDS IM XVIII. JAHRHUNDERT

J. LINNUS

Zusammenfassung

An Hand der Haken- und Seelenrevisionen des XVIII. Jahrhunderts kann man über manche Fragen des Lebens der Bauern, Dorfhandwerker und des Gutsgesindes eine konkrete Vorstellung gewinnen. Die Materialien über das Gouvernement Estland sind recht gut erhalten. Der Verfasser hat die Hakenrevisionen der Jahre 1726, 1739, 1750, 1774 und die Seelenrevision des Jahres 1782 durchgesehen. Im allgemeinen gibt es nicht viel Anhaltspunkte über die Landschmiede, doch durch Heranziehen anderer Quellen erhalten wir von ihnen einen gewissen Überblick. Die volkstümliche Benennung des Schmiedes ist *sepp*, woneben in den Kreisen Läänemaa und Harjumaa auch *raudsepp* vorkommt. Die nötige Schmiedearbeit erledigte für den Bauern der *Dorfschmied*, der als Lohn Getreide erhielt. Ein Kleingehöft bezahlte dem Schmied einen Revalschen Loof (44 Liter) Roggen im Jahr. Auf Grund früherer Revisionen besaß der Dorfschmied oft auch Land, aber Ende des XVIII. Jahrhunderts waren die Schmiede vorwiegend landlos. Offensichtlich erledigten wegen Zunahme der feudalen Belastung landlose und landarme Lostreiber auch Schmiedearbeiten. Die Dorfschmiede arbeiteten oft für Gutshöfe, doch gab es hier und da auch *Gutsschmiede*, im Jahre 1782 z. B. auf 54 Gütern. Landlose Gutsschmiede lebten vom Lohn und Brot des Guts, andere wiederum leisteten für die Bodenbenutzung Schmiedearbeit. Die auf dem Lande lebenden *freien Schmiede*, deren Anzahl in stetigem Wachstum begriffen war, arbeiteten sowohl für das Dorf als auch für das Gut. Im Jahre 1782 gab es 80 freie Schmiede, davon 67 Deutsche, 12 Esten und 1 Finne, die überwiegend landlos waren. Die wenigen freien Schmiede, die

INHALT

A. Peterson, Die sowjetestnische Ethnographie von 1940 bis 1965. <i>Zusammenfassung</i>	37
A. Zirk, Einige Züge der wirtschaftlichen Entwicklung des Rayons Võru. <i>Zusammenfassung</i>	46
A. Peterson, Das zeitgenössische Landwohnhaus im Rayon Võru. <i>Zusammenfassung</i>	77
T. Võti, Über die Einrichtung der Landwohnhäuser im Rayon Võru. <i>Zusammenfassung</i>	114
A. Voolmaa, Die Kleidung der Landbewohner im Rayon Võru. <i>Zusammenfassung</i>	161
K. Konsin, Die Handarbeiten der Frauen im Rayon Võru. <i>Zusammenfassung</i>	203
E. Kask, Der Tagesablauf und die Arbeitsteilung der Landbewohner im Rayon Võru. <i>Zusammenfassung</i>	223
A. Luts, Eheschließungen im Rayon Võru. <i>Zusammenfassung</i>	247
M. Aun, Ethnographische Gegenstände im Dorfmuseum Mõniste. <i>Zusammenfassung</i>	269
I. Jaagosild, Über den Weidegang des Viehs im sowjetestnischen Dorf. <i>Zusammenfassung</i>	294
J. Linnus, Die Landschmiede Nordestlands im XVIII. Jahrhundert. <i>Zusammenfassung</i>	311

